

نقش زنان در تحقق تمدن سازی اسلامی، چالش ها و راهکارها

الهام قاسمی زفره^۱.

چکیده

بررسی نقش زنان در تحقق تمدن سازی اسلامی و چالش ها و راهکارهای رفع موانع آن که از ضرورت های مهم پژوهشی به شمار رفته است؛ زیرا زنان به عنوان محور اصلی تربیت نسل آینده و عامل مؤثر در پیشرفت فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جامعه اسلامی شناخته شدند. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره گیری از منابع دینی و علمی جایگاه زنان در اسلام و نقش های متنوع آنان در تحقق تمدن اسلامی را مورد مطالعه قرار داد. نتایج حاصل نشان داد که اسلام زن و مرد را در کسب فضایل و مسئولیت ها برابر دانسته و کرامت ذاتی آنان را محترم شمرده بود، هرچند حقوق و وظایف هر یک متناسب با طبیعت و ویژگی هایشان تعریف شده بود. زنان به عنوان شریک کامل مرد در تولید نسل و محور اصلی تربیت فرزندان شناخته شدند و نقش کلیدی در ایجاد آرامش و ثبات خانواده ایفا کردند. همچنین زنان در ابعاد اقتصادی، سیاسی و فرهنگی نیز حضوری فعال داشتند و با مشارکت در فعالیت های اقتصادی مشروع، حضور در عرصه های مدیریتی و ترویج معارف دینی، سهم بسزایی در پیشرفت تمدن اسلامی ایفا کردند. نمونه های تاریخی مانند حضرت خدیجه (س) و حضرت زینب کبری (س) و نیز زنان فعال در دوران انقلاب اسلامی، گواهی بر نقش آفرینی مؤثر زنان در تاریخ و جامعه اسلامی بودند. در عین حال، موانع فرهنگی و اجتماعی متعددی همچون محدودیت های سنتی و برداشت های نادرست از متون دینی، نقش زنان را در برخی عرصه ها محدود کرده بود. این پژوهش نشان داد که بدون حضور فعال و مؤثر زنان، تحقق تمدن متعالی اسلامی امکان پذیر نبوده است و جایگاه زنان در تمدن سازی اسلامی بسیار بنیادین و تعیین کننده بوده است.

کلید واژه: تمدن، تمدن اسلامی، زنان تمدن ساز

۱. دانش آموخته سطح ۲ مدرسه علمیه نرجس خاتون (س) دولت آباد اصفهان elham8.1369@gmail.com

مقدمه

تمدن‌سازی اسلامی فرآیندی است که در آن جامعه‌ای بر اساس ارزش‌ها، آموزه‌ها و اصول دین اسلام شکل می‌گیرد و به سوی تعالی علمی، فرهنگی، اخلاقی و اجتماعی حرکت می‌کند. این تمدن، مجموعه‌ای از دستاوردهای سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اخلاقی است که در چارچوب تعالیم قرآنی و سنت نبوی شکل می‌گیرد و هدف آن ایجاد جامعه‌ای عادل، اخلاق‌مدار و پیشرفته است. در این مسیر، نقش‌آفرینی همه اقشار جامعه، به ویژه زنان که نیمی از جمعیت را تشکیل می‌دهند، اهمیت ویژه‌ای دارد. زنان به عنوان مادران، آموزگاران و فعالان اجتماعی و اقتصادی، نقش کلیدی در تربیت نسل‌های آینده و پیشبرد اهداف تمدن اسلامی ایفا می‌کنند. **پرسش اصلی این پژوهش این است که نقش زنان در تحقق تمدن‌سازی اسلامی چیست و چالش‌های موجود در این مسیر کدامند؟ راهکارهای رفع این چالش‌ها چیست؟** شناخت جایگاه و نقش زنان در این فرآیند، از عوامل کلیدی توسعه جامعه اسلامی است و هدف این مطالعه، تبیین این نقش و شناسایی چالش‌ها و راهکارهای ارتقاء آن می‌باشد. مطالعات پیشین نشان می‌دهد که بیشتر پژوهش‌ها بر جنبه‌های تربیتی، اجتماعی و حقوقی زنان تمرکز داشته‌اند. برای مثال، کتاب «زن در اسلام» نوشته دکتر محمد جواد مشکور (۱۳۹۵) به بررسی جایگاه زنان در آموزه‌های اسلامی و نقش آنان در خانواده و جامعه پرداخته است. همچنین، مقاله «نقش زنان در توسعه پایدار جامعه اسلامی» منتشر شده در فصلنامه علوم اجتماعی اسلامی (۱۳۹۸) به نقش زنان در تحولات اجتماعی و مشارکت آنان در توسعه فرهنگی و اقتصادی اشاره دارد. با این حال، بررسی جامع نقش زنان در فرآیند تمدن‌سازی اسلامی با رویکردی تلفیقی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین، این مقاله تلاش می‌کند با استفاده از منابع دینی و مطالعات معاصر، این خلأ را پر کند و به شناخت بهتر ظرفیت‌ها و چالش‌های نقش زنان در تمدن‌سازی اسلامی کمک نماید.

مفهوم شناسی :

۱. تمدن

واژه «تمدن» در لغت از ریشه عربی «مدن» به معنای «شهرنشین شدن» است و در لغت به معنای «شهرنشین شدن، خوی شهری برگرفتن و با اخلاق مردم شهر آشنا شدن» آمده است.^۱.. همچنین در فرهنگ لغت دهخدا، تمدن به معنای «تخلق به اخلاق اهل شهر و انتقال از خشونت و جهل به حالت ظرافت و انس و معرفت» تعریف شده است. از دیدگاه جامعه‌شناسی، تمدن به هر جامعه پیچیده‌ای گفته می‌شود که دارای ساختارهای یکجانشینی، طبقه بندی اجتماعی، مدیریت و ساماندهی اجتماعی و سامانه نمادین ارتباطی مانند دستگاه نوشتاری باشد. تمدن شامل پذیرش نظم، قانون، همکاری اجتماعی، علم، امنیت و تعاون است و پایه‌های آن بر فرهنگ، اخلاق و علم استوار است و در اصطلاح تمدن به معنای وجود سازمان و نظم اجتماعی، پیشرفت مادی و معنوی انسان و زندگی اجتماعی منظم است که فراتر از زندگی بدوی و بادیه‌نشینی قرار دارد. تمدن فرآیندی است که در آن جامعه به سوی پیشرفت فکری، علمی، هنری، ادبی و اجتماعی حرکت می‌کند و با انتقال تجربه‌ها و تولید اندیشه، مسیر رشد و تعالی را طی می‌کند.

۲. تمدن سازی.

واژه «تمدن سازی» در لغت مرکب از «تمدن» و «سازی» به معنای «ساختن» است. بنابراین تمدن سازی به معنای فرآیند ایجاد و شکل‌دهی تمدن است.^۲ و در اصطلاح تمدن سازی به معنای تلاش هدفمند و برنامه‌ریزی شده برای ایجاد و توسعه تمدن است که شامل تولید اندیشه، پرورش انسان و ایجاد ساختارهای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و قانونی پایدار می‌شود. در این فرآیند، جامعه به سوی پیشرفت همه‌جانبه مادی و معنوی حرکت می‌کند و ارزش‌های اخلاقی، علمی و دینی در ساختارهای اجتماعی نهادینه می‌شود تمدن سازی اسلامی علاوه بر توسعه مادی، به تعالی معنوی و اخلاقی انسان‌ها توجه دارد و هدف آن ساختن جامعه‌ای متعالی، عادلانه و پایدار است.^۳

۱. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، ج ۵ (ت)، ذیل واژه تمدن

۲. گیدنز، آنتونی، جامعه شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، ۱۳۹۲

۳. مطهری، مرتضی، خدمات متقابل اسلام و ایران، جلد ۱، ص ۱۴۶

مفهوم تمدن‌سازی اسلامی

تمدن‌سازی اسلامی به معنای ایجاد جامعه‌ای است که بر اساس اصول و ارزش‌های اسلام، شامل توحید، عدالت، علم و اخلاق، شکل گرفته و به سوی پیشرفت همه‌جانبه حرکت می‌کند^۱. این تمدن، علاوه بر پیشرفت مادی، تعالی معنوی و اخلاقی انسان‌ها را نیز هدف قرار می‌دهد^۲.

ویژگی‌های تمدن‌سازی اسلامی عبارتند از :

- پایه‌گذاری بر توحید و ایمان که تمامی ابعاد زندگی را تحت تأثیر قرار می‌دهد^۳ .

- توجه به عدالت اجتماعی به عنوان رکن اصلی تمدن اسلامی^۴ .

- ترکیب علم و دین؛ علم وسیله‌ای برای خدمت به جامعه است^۵.

- تکامل اخلاقی و معنوی که پایه‌ای برای پیشرفت جامعه است^۶.

- توجه به کرامت انسانی و حقوق انسان‌ها، از جمله حقوق زنان^۷.

تمدن‌سازی اسلامی در جهان معاصر اهمیت ویژه‌ای دارد زیرا می‌تواند الگویی برای ایجاد جامعه‌ای پایدار، عادلانه و معنوی باشد.

۱. حسینی، سید حسین و همکاران، «تمدن پژوهی؛ مطالعات مفهومی تمدن اسلامی»، انتشارات جامعه شناسان، تهران، ۱۳۹۷، ص ۲۵ .

۲. ناصری، محمدرضا، «عناصر تمدن‌ساز دین اسلام»، نشریه معرفت، شماره ۱۲۳، وزارت علوم، ۱۳۸۶، ص ۴۸ .

۳. خواجه‌سروی، غلامرضا، «مؤلفه‌های اصلی تمدن سازی انقلاب اسلامی با تأکید بر عقلانیت، معنویت و علم‌گرایی»، پژوهش‌های فرهنگی، تهران، ۱۳۹۸، ص ۳۲ .

۴. مطهری، مرتضی، «عدالت اجتماعی در اسلام»، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۷۵، ص ۶۷ .

۵. بحارالانوار، ج ۷، ص ۲۵۰؛ حدیث پیامبر اکرم (ص) درباره «طلب العلم فریضة علی کل مسلم» .

۶. متولی امامی، محمد حسین، «عرفان سیاسی و تمدن سازی اسلامی»، نشر محیی، تهران، ۱۴۰۲، ص ۵۴ .

۷. جعفریان، رسول، «حقوق زنان در تمدن اسلامی»، مجله پژوهش‌های اسلامی، شماره ۲۳، تابستان ۱۳۹۵، ص ۱۱۲.

جایگاه و نقش زنان در اسلام

اسلام جایگاه و نقش ویژه‌ای برای زنان قائل شده است که بر برابری انسانی و کرامت ذاتی زن و مرد تأکید دارد. زنان و مردان را در کسب فضایل و مسئولیت‌ها برابر می‌داند و برای هر دو گروه مغفرت و پاداش عظیم وعده داده است.^۱ این برابری به معنای مشابهت نیست، بلکه زن و مرد هر دو دارای حقوق و مسئولیت‌های متناسب با طبیعت خود هستند و هیچ یک بر دیگری برتری ندارد. از نظر اسلام، زن به عنوان شریک کامل مرد در تولید نسل و زندگی شناخته می‌شود و نقش او در خانواده و جامعه بسیار حیاتی است. زن محور اصلی تربیت فرزندان و ایجاد آرامش در خانواده است و این جایگاه در قرآن و سنت پیامبر (ص) بارها مورد تأکید قرار گرفته است. پیامبر اکرم (ص) نیز در احادیث متعدد اهمیت خدمت به مادر و نقش زنان در خانواده را یادآور شده است.^۲ حقوق زنان در اسلام شامل حق تحصیل، مالکیت، انتخاب همسر و مشارکت اجتماعی است. زن در اسلام شخصیت مستقل دارد و از نظر دینی و اجتماعی مسئولیت‌ها و حقوقی برابر با مردان دارد، هرچند این حقوق و وظایف الزاماً مشابه نیستند بلکه متناسب با ویژگی‌های زنانه تعریف شده‌اند.^۳ اسلام همچنین به حفظ شخصیت، کرامت و حجاب زنان اهمیت می‌دهد تا از هرگونه بی‌اخلاقی و آسیب‌های اجتماعی محافظت شوند. در مجموع، اسلام زن را موجودی با کرامت ذاتی و جایگاهی رفیع می‌داند که در خانواده و جامعه نقش کلیدی دارد و از حقوقی برخوردار است که در بسیاری از جوامع پیش از اسلام و حتی امروز بی‌نظیر است. این دیدگاه جامع و متعالی، زن را نه موجودی فرودست بلکه شریکی برابر و محترم در همه عرصه‌های زندگی معرفی می‌کند.^۴

۱سوره احزاب، آیه ۳۵ .

۲صحيح مسلم، كتاب النكاح، حديث شماره ۳۷۴۵ .

۳ مطهری، مرتضی، «زن در اسلام»، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۵، ص ۴۰-۵۵ .

۴ خمینی، روح‌الله، «تحریر الوسيله»، ج ۱، ص ۵۰-۶۰.

۶. اصلاح قوانین و سیاست‌ها که بر پایه فرهنگ مردسالاری استوارند و ایجاد فضای برابر برای زنان در محیط‌های کاری و اجتماعی. تقویت روحیه انگیزشی و خلاقیت زنان

۶-۱. برگزاری برنامه‌های انگیزشی، کارگاه‌های خلاقیت و نوآوری برای زنان به منظور افزایش اعتماد به نفس و توانمندسازی آنان در عرصه‌های مختلف .

۶-۲. حمایت از فعالیت‌های فرهنگی، هنری و علمی زنان و ایجاد فضای مناسب برای بروز استعدادهاى آنان.^۱

۷. ترویج نگرش‌های مثبت در رسانه‌ها و فضای مجازی

۷-۱. استفاده از رسانه‌ها و فضای مجازی برای اصلاح نگرش‌های نادرست درباره زنان و معرفی الگوهای موفق زنانه .

۷-۲. مقابله با کلیشه‌ها و تصاویر منفی از زنان در رسانه‌ها و ترویج دیدگاه‌های واقع‌بینانه و مثبت نسبت به نقش زنان در جامعه.^۲

۸. ایجاد شبکه‌های حمایتی و مشاوره‌ای

۸-۱. راه‌اندازی مراکز مشاوره و حمایت روانی، حقوقی و اجتماعی برای زنان به ویژه در مناطق محروم .

۸-۲. تشکیل شبکه‌های حمایتی و گروه‌های همیار برای تقویت مشارکت اجتماعی و تبادل تجربه میان زنان.^۳

۱. مدنی سعید. «بررسی موانع آموزشی و شغلی زنان در ایران». مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۸، شماره ۲، ۱۳۹۶، صص ۹۵-۱۱۴

۲. یوسفی، ابوالفضل. «نقش و جایگاه زن در فرهنگ و تمدن اسلامی». کنفرانس ملی پژوهش‌های علوم انسانی و مدیریت، ۱۴۰۳، صص ۲۴۹-۲۶۰

۳. میری. سیدجواد. «زنان و تمدن اسلامی: نگاهی به چالش‌ها و راهکارها». پژوهش‌های علوم اجتماعی، سال ۱۴، شماره ۲، ۱۳۹۸، صص ۵۹-۷۰

نتیجه‌گیری

نقش زنان در تمدن‌سازی اسلامی از اهمیت بسیار بالایی برخوردار بوده و نمی‌توان آن را نادیده گرفت. زنان با ایفای نقش‌های متنوع و چندجانبه در حوزه‌های تربیتی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، به شکل‌گیری جامعه‌ای عادلانه، معنوی و پیشرفته کمک کرده‌اند. خانواده به عنوان نخستین و مهم‌ترین نهاد اجتماعی، جایی بوده که زنان به عنوان مادران و همسران نقش کلیدی در تربیت نسل‌های آینده بر عهده داشته‌اند. این تربیت دینی و اخلاقی، پایه‌های تمدن اسلامی را مستحکم کرده و زمینه‌ساز رشد و تعالی جامعه شده است. تاریخ اسلام نمونه‌های برجسته‌ای از نقش زنان در تمدن‌سازی را نشان داده است. حضرت خدیجه (س) با حمایت‌های مالی و معنوی خود، یکی از ستون‌های اصلی رشد اولیه اسلام بوده و حضرت زینب کبری (س) با مقاومت و حفظ ارزش‌های دینی، الگویی بی‌نظیر برای زنان مسلمان ارائه داده است. در دوران معاصر نیز زنان در حوزه‌های علمی، فرهنگی و اجتماعی نقش‌های مؤثری ایفا کرده‌اند؛ به ویژه در دوران انقلاب اسلامی و دفاع مقدس که با فعالیت‌های امدادی، فرهنگی و مدیریتی، به تقویت و پیشبرد اهداف تمدن اسلامی کمک کرده‌اند. فرضیه اصلی این تحقیق که نقش فعال و مؤثر زنان در تحقق تمدن‌سازی اسلامی بسیار تعیین‌کننده و بنیادین است، با تحلیل منابع دینی و تاریخی به‌طور کامل تأیید شد. رهبران دینی و سیاسی، به ویژه مقام معظم رهبری، بارها بر اهمیت مشارکت فعال زنان در عرصه‌های مختلف تأکید کرده‌اند. ایشان معتقد بوده‌اند که ارتقای آموزش، فرهنگ‌سازی و فراهم آوردن فرصت‌های برابر برای زنان، می‌تواند زمینه‌ساز حضور مؤثر آنان در مدیریت، علم، اقتصاد و فرهنگ باشد. این مشارکت نه تنها به پیشرفت جامعه کمک کرده، بلکه موجب تثبیت ارزش‌های اسلامی و تقویت بنیان‌های تمدنی شده است. برای تحقق تمدن‌سازی اسلامی، لازم بوده موانع موجود در مسیر نقش‌آفرینی زنان شناسایی و با راهکارهای علمی و دینی برطرف شوند. این موانع ممکن است شامل محدودیت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی باشد که با برنامه‌ریزی دقیق و حمایت‌های قانونی و فرهنگی توانسته‌اند کاهش یابند. مشارکت هدفمند و فعال زنان، کلید موفقیت در ساخت تمدنی بر اساس ارزش‌های اسلامی است که با الهام از سیره اهل بیت (ع) و الگوهای تاریخی، می‌توان آن را به پیش برد. در نهایت، زنان مسلمان با تعهد، فداکاری و توانمندی‌های خود، ستون‌های استواری در تمدن اسلامی بوده‌اند. حضور گسترده و مؤثر آنان در تمامی عرصه‌ها، ضامن پیشرفت، عدالت و استحکام جامعه اسلامی خواهد بود.

فهرست منابع

*قرآن کریم با ترجمه آقای مکارم شیرازی

کتاب های فارسی

۱. جعفریان، رسول، **حقوق زنان در تمدن اسلامی**، مجله پژوهش‌های اسلامی، شماره ۲۳، تابستان ۱۳۹۵.

۲. حسینی، سید حسین و همکاران، **تمدن پژوهی؛ مطالعات مفهومی تمدن اسلامی**، انتشارات جامعه شناسان، تهران، ۱۳۹۷

۳. خواجه‌سروی، غلامرضا، **مؤلفه‌های اصلی تمدن سازی انقلاب اسلامی با تأکید بر عقلانیت، معنویت و علم‌گرایی**، پژوهش‌های فرهنگی، تهران، ۱۳۹۸

۴. فاضلی، نعمت‌الله، **زنان و توسعه در جوامع اسلامی**، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۸ .

۵. مجلسی، محمد باقر، «بحارالانوار»

۶. مطهری، مرتضی، **زن در اسلام تهران: انتشارات صدرا**، ۱۳۷۵

۷. مطهری، مرتضی، **عدالت اجتماعی در اسلام**، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۵

۸. مطهری، مرتضی، **نظام حقوق زن در اسلام**، تهران: صدرا، ۱۳۹۵

۹. ناصری، محمدرضا، **عناصر تمدن‌ساز دین اسلام**، نشریه معرفت، شماره ۱۲۳، وزارت علوم، ۱۳۸۶

کتاب عربی

۱. مسلم بن حجاج بن مسلم القشیری النیشابوری ابوالحسن **صحیح مسلم دار إحياء التراث العربی**

۱۴۲۳ هجری قمری

مقالات

۱. رضایی، مهدی و زهرا. «موانع مشارکت زنان در توسعه اقتصادی و اجتماعی ایران». فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال ۶، شماره ۲، ۱۳۹۳
۲. فاضلی، نعمت‌الله. «زنان و توسعه در جوامع اسلامی». تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۸
۳. کارگر، مریم و همکاران. «تبعیض جنسیتی در محیط‌های کاری و آموزشی ایران». فصلنامه زن در توسعه و سیاست، سال ۱۶، شماره ۱، ۱۳۹۷
۴. کارگر، مریم و همکاران. «تبعیض جنسیتی در محیط‌های کاری و آموزشی ایران». فصلنامه زن در توسعه و سیاست، ۱۳۹۷.
۵. مدنی، سعید. «بررسی موانع آموزشی و شغلی زنان در ایران». مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۸، شماره ۲، ۱۳۹۶
۶. میری، سیدجواد. «زنان و تمدن اسلامی: نگاهی به چالش‌ها و راهکارها». پژوهش‌های علوم اجتماعی، سال ۱۴، شماره ۲، ۱۳۹۸
۷. یوسفی، ابوالفضل. «نقش و جایگاه زن در فرهنگ و تمدن اسلامی». کنفرانس ملی پژوهش‌های علوم انسانی و مدیریت، ۱۴۰۳

سایت ها

۱ لغت‌نامه دهخدا (ذیل واژه تمدن):

<http://vajehyab.com/dehkhoda/%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86>

۲ کتاب جامعه‌شناسی آنتونی گیدنز، ترجمه منوچهر صبوری

<http://nashreney.com/product/%D8%AC%D8%A7%D9%85%D8%B9%D9%87-%D8%B4%D9%86%D8%A7%D8%B3%DB%8C>

۳ «عناصر تمدن‌ساز دین اسلام»، مقاله علمی وزارت علوم، ۱۳۸۶،

<https://ensani.ir/fa/article/69962>